

Mediumteoria yhteiskunta- tieteen yhteiskuntatieteellisenä metodologiana

”Mutta mikä on yhteiskunta?”

Nimet, yleisnimetkin, asettavat alkuun, ne eivät vie pitemmälle. Yhteiskuntatieteet, semmoiset kuin sosiologia, ovat nimen mukaan yhteiskuntaa tutkivia tieteitä – ”mutta”, joutuu Hans Joas (1989, 179) heti kysymään, ”mikä on yhteiskunta”? Sama pulma on Norbert Eliasilla (1970/1986, 96): ”Sanotaan, että sosiologian tehtävänä on tutkia ’yhteiskuntaa’. Mutta mitä meidän pitäisi ymmärtää ’yhteiskunnalla’, ei ole ensinkään selvää.” Ja Niklas Luhmann (1999, 143) vahvistaa: ”Sanaa [yhteiskunta] käytetään.

Turhaan kuitenkin etsimme käsitettä, joka tarkoittaisi tätä kohdetta tarkkuudella, joka olisi riittävä teoreettisiin tarkoituksiin.” Mikä tai mitä siis on yhteiskunta?

Yhteiskuntatieteissä on yleistynyt tapa ajatella kuten Cornelius Castoriadis (1997, 81–82), että ”jonkin yhteiskunnan ymmärtäminen merkitsee ennen kaikkea tunkeutumista sitä koossa pitäviin sosiaalisiin imaginaarisiin merkityksiin”. Ajatussuunnan mukaan yhteiskunnat on tehty niitä koossa pitäviä *merkityksistä*. Näin suuntautuneita yhteiskuntatieteitä, ei vähiten joukkoviestintään kohdistuvaa (esim. Kantola et al. 1998), hallitsee kulttuurintutkimus, ”joka ottaa merkityksen käsitteen ja yhteiskuntaelämän merkitys-

välitteisyyden vakavasti” (Alasuutari 1993/1999, 56). Painopisteet, Erik Allardt arvioi, ovat siirtyneet ”rakenteellisesta näkökulmasta kulttuuriseen näkökulmaan”; ”kulttuurisosiologia, siis ilmiöiden kuvaaminen ja selittäminen ihmisten niille antamien merkitysten ja sosiaalisten konstruktioiden nojalla on yleistynyt” (Allardt 1999, 40, 42).

Asetan nyt yhteiskuntatieteiden *tehtävän* kuten Allardt: niiden mielenä on tuottaa ”yhteiskuntaa koskevia hahmotelmia” (mt., 34) ja tehdä siten yhteiskuntaa tavalla tai toisella käsitettäväksi. Ongelmani on silloin seuraava: Tuottaako kulttuurintutkimus sitä, mitä Allardt esittää: *yhteiskuntaa* koskevia hahmotelmia? Onko kulttuurintutkimus yhteiskunnan tutkimusta; päästäänkö sitä kautta

Yhteiskuntatutkimus on suuntautunut kulttuurisesti ja kielellisesti merkitysten tutkimukseen. Pääseekö se yhteiskuntaan? Merkitysten tutkimus aukaisee merkityksiä. Sosiaalista ja yhteiskunnallista todellisuutta merkitykset ovat ihmisten vuorovaikutuksessa. Tutkiakseen yhteiskuntaa yhteiskuntatieteen on siis tutkittava interaktiota. Kun kanssakäymisen motiivina ei ole mikään muu kuin kanssakäyminen itse, yhteiskunta ilmenee, kuten Simmel sanoo, puhtaana. Kun interaktio modernissa yhteiskunnassa on ”objektiivisen sisällön ja asiapakkojen” raskauttama eikä itsetarkoitus, moderni yhteiskunta ei voisi olla interaktiivisesti rakentunut. Mutta miten moderni maailmanyhteiskunta on? Sellaisten mediumien voimasta kuin joukkoviestintä, joiden funktion voi ajatella interaktion välitykseksi. Mediumit, kuten joukkoviestintä, ovat ihmisten toimittamia; siis ihmiset itse toimittavat modernin yhteiskunnan. Riippuu yhteiskunnan toimittajista, kuten journalisteista, missä mitassa yhteiskunta toteutuu ideansa mittaisena.

yhteiskuntaan? Jos päästään, asia on järjestyksessä. Jos ei, niin mitä kautta siten? Alan selvittää ongelmaa kysymällä, miten hallitseva tutkimussuuntaus ajattelee merkitysten ja yhteiskunnan liittyvän toisiinsa.

Yhteiskunnan kielellinen ilmeneminen ja tuottaminen

Mitä se tarkoittaa, että merkityksiä tutkimalla tultaisiin yhteiskuntaan? Eikö nimittäin merkityksiä selvittämällä päädytä ennen kaikkea – merkityksiin?

Sosiologeilla, yhteiskuntatieteilijöillä ylimalkaankin, on vastuksenaan se kiu-sallinen seikka, *ettei* yhteiskuntaa voi *havaita*. Sosiaaliset tosiasiat näet, sanoo Al-lardt (1999, 37), "eivät ole yksiselitteisesti annettuja ja aistimuksia selvästi vastaa-via". Siis yksinkertaisesti kuten Pekka Sulkusen (1987, 29) perusoppikirja: "Yhteis-kunnan rakennetta sen paremmin kuin siinä vallitsevia suhteitakaan ei sellaisi-naan voi nähdä tai kuulla". Sulkunen ei epäile, etteikö yhteiskuntaa ole, etteikö sillä ole jokin rakenne ja etteivätkö siinä vallitse tietyt suhteet. Niitä vain ei voi havaita suoraan. Silti jotakin voi havaita, nimittäin "yhteiskuntaa koskevia mieli-piteitä, väitteitä, selityksiä ja tulkintoja" (mt., 28). Sanalla sanoen voi havaita "viestintää, merkityksellisten sanomien lähettämistä ja vastaanottamista" (mt., 100). Saamme siis *merkitykset*; merkityksellisten sanomien sisältämät tai ilmentä-mät, niistä saatavat tai niille annettavat merkitykset. Samat sanomat – mieli-piteet, väitteet, selitykset, tulkinnat – "voidaan ymmärtää sosiaalisten suhteiden il-mauksiksi" (mt., 28). Yhteiskuntaa ja sosiaalisia suhteita ei voi havaita suoraan. Mutta ne *ilmenevät*, ja ne ilmenevät juuri merkityksellisinä sanomina. Kulttuurin-tutkimuksen idea on, kuten Pertti Alasuutari (1993/1999, 57) mainitsee, että mer-kitykselliset sanomat eli kulttuurituotteet "heijastelevat yhteiskuntaa ja arkielä-mää". Otan Sulkuselta esimerkin:

Kun poliitikko ilmaisee julkisuudessa huolestuneisuutensa rattijuoppouden li-sääntymisestä ja vaatii toimenpiteitä sen kuriin saattamiseksi [kulttuurituote siis tämäkin], kysymys ei ole vain satunnaisesta mielipiteestä. Pikemminkin hän toi-mii oman asemansa ja tehtävänsä mukaisesti. Voidakseen vaikuttaa maan asioi-hin hän tarvitsee äänestäjien luottamusta. Sitä hän herättää osoittamalla vas-tuutaan ja huolestuneisuuttaan ongelmista, joiden vähentämisestä kaikki ovat yhtä mieltä. Hänen toimintansa perustana on siten sosiaalinen suhde, suhde poliitikon ja äänestäjien välillä. (Sulkunen 1987, 28.)

Yhteiskunta ilmeni näin: Henkilö X viestii merkityksellisen sanoman, nimittäin esittää rattijuoppoutta koskevan mielipiteen ja ilmaisee näin sosiaalisen suhteen, poliitikon ja äänestäjien välisen suhteen eli ilmaisee *yhteiskunnan*. Tämä kon-

junktio – *merkityksellinen* sanoma ilmaisee *yhteiskunnallisen* suhteen – herättää idean, että tutkimalla kielellisten ilmausten merkityksiä päästään perille sosiaalisesta/yhteiskunnallisesta todellisuudesta, joka ei ilmene suoraan. Merkitysten tutkimus olisi yhteiskunnan tutkimusta kuten asetelmassa 1.

Ilmaus (rattijuoppoutta koskeva mielipide)	→ Merkitys (ilmauksen sosiologinen tulkinta)	→ Sosiaalinen suhde (sosiologinen päätelmä yhteiskunnasta)
"Huolestuttavaa rattijuoppouden lisääntymistä on havaittavissa. Vaadin toimenpiteitä tämän holtittomuuden kuriin saattamiseksi."	→ "Haluan vaikuttaa yhteisiin asioihin. Kannan huolta ongelmista, jotka tekin haluatte poistaa. Olen siis vastuullinen. Vastuulliseen voitte luottaa."	→ Yhteisistä asioista päättävät ovat poliitikkoja. Voidakseen vaikuttaa poliitikko tarvitsee äänestäjien luotamuksen. Sitä hän herättää osoittamalla vastuuta: kantamalla huolta ongelmista, joiden poistamista kaikki kannattavat. Ollaan siis tekemisissä <i>poliitikon ja äänestäjien välisen sosiaalisen suhteen kanssa</i> .

Asetelma 1. Kielellisestä ilmauksesta merkityksen kautta yhteiskuntaan

Astetta radikaalimmassa ajatuksessa merkitykselliset sanomat eivät vain ilmaise sosiaalista todellisuutta, ne myös *tuottavat* sitä. Toinen perusoppikirja määrittelee

diskurssianalyysin sellaiseksi kielen käytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä. (Jokinen et al. 1993, 9–10.)

Tällaisen tutkimuksen "ajatuksena on tarkastella yhteiskunnallista todellisuutta siltä kannalta, miten kielessä ja käytännöissä ilmaisuensa saavien käsite-erottelujen ja ajatuskehysten kautta rakennetaan sosiaalista todellisuutta" (Alasuutari 1996, 17; laajemmin Sulkunen 1998, 146–159).¹ Kielelliset ilmaukset siis paitsi ilmaisivat myös tuottaisivat sosiaalista todellisuutta eli (jos sosiaalisen todellisuuden käsite kattaa myös yhteiskunnan) yhteiskuntaa osapuilleen kuten X tuottaa asetelman 1 esimerkissä poliitikon ja äänestäjien välisen sosiaalisen/yhteiskunnallisen suhteen. Tarkemmin sanoen tuottaisimme sosiaalista todellisuutta/yhteiskuntaa kielessä niin, että "*konstruoimme* eli merkityksellistämme 'kohteet', joista puhumme tai kirjoitamme" (Jokinen et al. 1993, 18; esimerkissä henkilö X konstruoi eli merkityksellistää "kohteitaan" rattijuoppoudeksi ja siihen liittyviksi toimijoiksi ja toimiksi). Kielessä tuotettaisiin yhteiskuntaa merkityksellistämällä sitä, mistä on puhe, kirjoitus tai muu kielellinen toiminta.

Ja yhteiskunta aukeaa?

Yhteiskunnasta on siis tarkoitus päästä perille tutkimalla kielen sosiaalisia suhteita ilmaisevaa ja tuottavaa toimintaa. Päästäänkö? Jos tutkijan aineistona on esimerkiksi *vain* asetelman 1 kielellinen ilmaus (ensimmäinen sarakke: "Huolestuttavaa...") eikä muuta, pääseekö hän siitä tulkinnan kautta asetelman sosiologiseen yhteiskuntaa koskevaan päätelmään? Voiko hän päätellä ilmauksesta, että tutkit-

tavana olevan sosiaalisen todellisuuden eli yhteiskunnan kokoonpanoon kuuluu poliitikkoja, äänestäjiä ja heidän välisään sosiaalisia suhteita, joiden tulee perustua luottamukseen?

Jos ainoa tietomme olisi X:n kielellinen ilmaus, olisi ehkä onnekas arvaus, jos tulkinta päättyisi poliitikon ja äänestäjien väliseen suhteeseen. Ilmauksen voisi näet sanoa paitsi poliitikko myös monen muun roolin haltija. Ja sen voisi sanoa paitsi äänestäjille myös muille kuulijoille. Tosin ilmauksessa on aineksia (sanastoa kuten "huolestuttavaa", "vaadin", "toimenpiteitä"), jotka ehkä ovat ominaisia poliitikkojen äänestäjille suuntaamalle puheelle. Myös aihe ja puhetekolajit voivat olla poliitikot/äänestäjät-suhteelle tyypillisiä. Jos sanoisin itse aiheesta jotakin vaikka vaimolleni, epäilen sanoisinko "Huolestuttavaa rattijuoppouden lisääntymistä havaittavissa..." (ellei sitten tarkoitukseni olisi pilailla). Mutta vaikka ilmaus vihjaa, mistä yhteydestä ja tilanteesta se on, oikeaan osuminen pelkän ilmauksen nojalla olisi onnekasta.

Mutta toisaalta ei olisikaan tolkullista rajata yhteiskuntatieteelliseen tulkintaan kelpaavaa aineistoa pelkästään esimerkin tapaisiin kielellisiin ilmauksiin: ilman muuta käyttäisimme hyväksi mahdollisuuksien mukaan kaikenlaisia *sosiaaliseen tilanteeseen* liittyviä tietoja: kuka puhuu (poliitikko, alkoholiolojen tutkija, Autoliiton edustaja, poliisitoimihenkilö, Alkon piiripäällikkö, satunnainen oluensiemilija pubissa...); *kuka muu* puhuu – tai vaikenee; kenelle/mille yleisölle puhutaan (suurelle yleisölle eli keille hyvänsä, journalisteille, virkamies NN:lle, puoliso puolisolle, satunnainen oluensiemilija toiselle...); keitä ylimalkaan on läsnä, missä tilassa/ajassa ja missä rooleissa; keitä *ei* ole läsnä; mistä tilaisuudesta ylimalkaan on kysymys, missä tarkoituksessa osalliset ovat koolla (siitä on usein puhujan kielellisistä ilmauksista riippumatonta tietoa); mitä osalliset tekevät, mitä ne erityisesti tekevät keskenään ja suhteessa toisiinsa... Ottamalla huomioon tällaisia seikkoja voisimme sanoa varmemmin, mistä esimerkkitapauksessa on sosiologisesti ottaen kysymys. Mutta samalla asetelma alkaisi kääntyä toisin päin: sikäli kuin kiinnostus kohdistuisi kielellisen ilmauksen merkityksen aukaisemiseen, etenimme pikemmin sosiaalisten suhteiden kuviosta – juuri sitä näet lisätiedot esittäisivät – merkityksiin kuin päinvastoin (omassa tai tutussa kulttuurissa tulkinta ehkä menee usein niin päin, että tuntiessamme tilanteen ymmärrämme myös siinä esiintyvän puheen).²

Painavamman merkitysten tutkimusta koskeva huomautuksen saan, kun tartun siihen ajatukseen, että *kieltä* käyttäen rakentaisimme *sosiaalista* todellisuutta merkityksellistämällä "kohteita". Rakennetaanko kielessä nimenomaan sosiaalista todellisuutta? Palaan esimerkin kielelliseen ilmaukseen. Jotta se rakentaisi poliitikon ja äänestäjien sosiaalista suhdetta, sen pitää paitsi lähteä poliitikon suusta myös saavuttaa ihmiset, joita hän tavoittelee äänestäjikseen. Tähän ei riitä, että henkilö X *sanoo* sanat; hänen ja monien muiden täytyy tehdä kaikenlaista muutakin, että sanoilla olisi tavoiteltu sosiaalista rakentava ja rakenteistava vaikutus: puhujan lähipiirin täytyy toimia, hänen puolueensa täytyy toimia, joukkoviestimien täytyy toimia, valtioelimien ja niiden käytäntöjen täytyy olla olemassa – asiaan liittyy tavattomasti kaikenlaista toimintaa, jonka täytyy olla, että sanat voisivat rakentaa sosiaalista todellisuutta merkityksellistämällä puheen "kohteita". Ja vaikka kaikkea tukitoimintaa olisikin, silti ei ilman muuta synny sitä sosiaalista luottamussuhdetta, jota puhuja ehkä tavoittelee; voi olla, ettei yleisö kokoonnu tai että se kääntää hänelle, ehkä koko vaalijärjestelmällekin selkensä.

Huomautukseni tiivistyy teesiksi, että *sosiaalista todellisuutta ei voi rakentaa yksin*.³ Ennen muuta tämä tarkoittaa: Jotta henkilön X sanat rakentaisivat sosiaalista todellisuutta⁴ (sen asemesta, että ovat hänen tulkintansa tilanteesta, jos-

sa hän uskoo elävänsä, vrt. viite 1 edellä), täytyy hänellä olla kuulijoita, jotka vastaavat (vähintään vaikenemalla) hänen ehdotukseensa siitä, missä tilanteessa ollaan: että nimittäin rattijuoppous lisääntyy huolestuttavasti, minkä vuoksi tarvitaan toimenpiteitä, minkä vuoksi juuri X on valittava poliittiseen luottamustehtävään. Jos kukaan ei voi *yksin* rakentaa sosiaalista todellisuutta, niin sosiaalisen todellisuuden rakentamisen minimiehtoja on kaksi: että tilanteen yksi osapuoli X tekee jonkin teon ja (jokin) toinen osapuoli Y vastaa tähän tavalla tai toisella (minimissä pelkästään panemalla merkille X:n teon).

Käsitteellinen vaihdos: merkityksistä vuorovaikutukseen

Edellä sanottu merkitsee, että tutkiaksemme *sosiaalisen todellisuuden* (eikä sitä koskevien mielikuvien, käsitysten ja sen sellaisten) rakentumista on tutkittava merkitysten asemesta pikemmin *monen* (vähintään kahden) *osapuolen välisestä vuorovaikutusta eli interaktiota*. Perusoppikirjan ajatukset käyvät samaan suuntaan:

Yhteiskunnan rakennetta sen paremmin kuin siinä vallitsevia suhteitakaan ei sellaisinaan voi nähdä tai kuulla. *Ne ilmenevät yhteiskunnan jäsenten toiminnassa ja keskinäisessä vuorovaikutuksessa.* (Sulkunen 1987, 29; kursivointi minun.)

Ja toisaalla:

Kaikki sosiaalinen toiminta edellyttää vuorovaikutusta ja vuorovaikutus puolestaan viestintää, merkityksellisten sanomien lähettämistä ja vastaanottamista. (Sulkunen 1987, 100.)

Yhteiskuntatieteen klassikoista Georg Simmel vastaa sosiologian fundamentaalikysymykseen "Mikä on yhteiskunnan perustosiasia?" (ks. Rinne 1954, 26) sanalla *interaktio* (*Wechselwirkung*); se on hänen, kuten Markus Schroer sanoo (1997, 161), *Zauberwortinsa*. Esimerkiksi Max Weberin sosiologinen *Zauberwort* on *toiminta* (*Handeln, Handlung*) – mistä taas seuraa, kuten David Frisby (1987, 427) sanoo, että Weberille "yhteiskunta on poissaoleva käsite". Seuraan siis Simmeliä, joka sosiologiaa määritellössään sanoo lähtevänsä

laajimmasta, määrittelykiistoja mahdollisimman pitkälle välttävästä yhteiskunnan ideasta, nimittäin siitä, että *yhteiskunta on olemassa aina kun useat yksilöt ryhtyvät [tai joutuvat] keskenään vuorovaikutukseen.* (Simmel 1999, 20; kursivointi minun.)

Jos omaksumme tämän, kuten nyt teen, sosiaalista todellisuutta ja siis yhteiskuntaa ilmaisevana ja muodostavana ei ole merkitys. Sitä ilmaisee ja muodostaa vuorovaikutus, interaktio. Lähtökohdasta seuraa, että "yhteiskuntaa koskeviin hahmotelmiin" tähtäävän yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ydinmetodi ei ole *merkitysten* vaan *vuorovaikutusten* tutkimus.

Yhteiskunta "ilman enempää lisää"

Oikeastaan on väärin sanoa, että interaktio ilmaisisi tai muodostaisi yhteiskuntaa. Yhteiskunta (*Gesellschaft*) näet *on*, kun vuorovaikutukset ilmaantuvat, niin että nämä (Simmel 1999, 27) "eivät ole sen enempää sen [yhteiskunnan] syy kuin seurauskaan, vaan [...] ovat välittömästi jo se itse". Tähän ideaan sisältyy muuan yhteiskuntaan kurkottavan tieteen kannalta varteenotettava mahdollisuus, jonka

saamme näkyviin tutustumalla Simmelin esimerkkiin siitä, mikä on varsinaisinta vuorovaikutusyhteiskunnallisuutta. Kysymys on *seurallisuudesta (Geselligkeit)* – seuranpidosta, seurustelusta, seuraelämästä, myös siitä, ”mikä kannattaa laajimmin kaikkea ihmisten yhteisyyttä, nimittäin *keskustelusta*” (Simmel 1999, 125).

Seurallisuus on Simmelille sosiaalinen muoto, jonka osallisilla ei ole muuta tarkoitusta kuin *heidän vuorovaikutuksensa ja kanssakäymisensä niin täydellisenä ja täyteläisenä kuin suinkin*. Vuorovaikutus on itsetarkoitettu; kanssakäymisen osalliset eivät halua muuta kuin osallisten kanssakäymistä. Vuorovaikutuksen muodot saavat ”itsenäisen elämän ja toteutuvat vapaana kaikista sisällöllisistä siteistä itsensä takia ja sen viehätysten vuoksi, joka niistä näin vapautuneina säteilee” (Simmel 1999, 115). Seuranpito on puhdasta sosiaalisuutta (samalla seurallisuuden sosiologia Simmelin esimerkki varsinaisesta, ”puhtaasta eli muodollisesta sosiologiasta”, Simmel 1999, 112).

Seurallisuuden ideaan liittyvä sosiologinen mahdollisuus on seuraava: Lähtökohta on, että vuorovaikutus asettaa yhteiskunnan. Kun ei haluta (kuten seuranpiirissä ei haluta) mitään muuta kuin vuorovaikutusta, silloin ei haluta mitään muuta kuin yhteiskuntaa. Idea siis avaa mahdollisuuden päästä perille siitä, *mitä yhteiskunnan itsensä muodostus, yhteiskunta ”ilman enempää lisiä*” (Simmel 1999, 117), *edellyttää sosiaaliselta toiminnalta*.

Simmel esittää joitakin normeja, joita ihmiset noudattavat luodakseen seuralaisen piirin, puhtaan eli pelkän yhteiskunnan, suhteen, ”joka niin sanoakseni ei halua olla mitään muuta kuin suhde” ja jossa yhteiskunta itse on vuorovaikutuksen tarkoitus ja päämäärä, ”sen itsetietoinen sisältö” (Simmel 1999, 126):

- Älä painota kanssakäymisen sisältöä (sillä seurallisuus on ”sisällöllisesti tärkeiden sosiologisten vuorovaikutusmuotojen abstraktio” eli se mitä jää, kun sisältönsä vuoksi tärkeä syrjäytyy).
- Ota lukuun vain tilaisuuden henkilölliset jäsenet (älä heidän edustamiaan yhteisöjä).
- Pidä arvossa vain läsnäolevien sen hetkistä rakastettavuutta, sivistystä, sydämellisyyttä ja viehättävyyttä.
- Älä tuo varallisuuttasi, sosiaalista asemaasi, koulutustasi, mainettasi, poikkeuksellisia kykyjäsi ja ansioitasi perusteeksi vuorovaikutukselle.
- Älä tuo esiin kaikkein henkilökohtaisinta sisintäsi.
- Vaikene myös kysymyksistä, joiden asiallinen tarkoitus olisi peruste puhua niistä.
- Osoita tahdikkuutta, ota toiset huomioon (tarvitset tahdikkuuden tajua säätlemään suhdettasi toisiin silloin, kun jätät syrjään ulkoiset ja egoistiset intressit).
- Huolehdi kanssakäymisen vastavuoroisuudesta, keskinäisyydestä ja tasa-arvoisuudesta (sillä seurassa ”jokaisen tulee *tarjota* toiselle se maksimi sosiaalisia arvoja [iloa, huojennusta, eloisuutta], joka vastaa hänen itsensä *saamien* arvojen maksimia”). (Simmel 1999, 117–126.)

Näin seurassa toimitaan, ja niin pitää toimia, jos haluaa saada aikaan seurallisen yhdessäolon (*das gesellige Zusammensein*) ja pitää sitä yllä. Simmelin esimerkki esittää seuralliseen yhteiskuntaan kohdistuvan erittelyn tuloksia. Aineistoa ja analyysejä hän ei esittele (mutta epäilemättä tiivistää seurallisuusnormeiksi havaintoja myös omasta maineikkaasta salongistaan 1900-luvun alkuvuosien Berliinissä). Koetan rekonstruoida: Mitä Simmel havainnoi? Varmaankin seurallisten piirien osallisten toisilleen osoittamia vuorovaikutuksia, etenkin puhetekoja, siis kielellisiä ilmaisuja tai merkityksellisiä sanomia. Niihin hän suuntaa analyysinsä siinä metodologisessa tietoisuudessa, että tapahtuessaan nuo teot ovat yhteiskunta (joka siis on ”olemassa aina kun useat yksilöt ryhtyvät keskenään vuorovaikutukseen”). Mitä hän etsii vuorovaikutustesteista, niiden merkitystäkö? Nyt

myönnän: Aivan, juuri sitä! Hän tutkii interaktion prosessia ja koettaa saada selville sen muodostavien tekojen (merkityksellisten sanomien, kielellisten ilmausten ja vastaavien) *sosiologisen merkityksen* seurallista yhteiskuntaa asettavina interaktioina.

Seurallisuusesimerkissä sosiologin vuorovaikutusteille *antama* merkitys on saman suuntainen, kuin minkä interaktion osalliset itsekin niille antaisivat tai hyväksyisivät (jos näet pitää paikkansa Simmelin ajatus, että seurallisessa seurassa sosiaalisen toiminnan tarkoitus on seurapito eli yhteiskunta itse – ja pitäähän se, koska asia on määritelmällinen: voimme karsia pois ei-seurallisia sellaiset kokoukset, joiden tarkoitus ei ole yhdessäolo itse). Jos siis sosiologi havainnoi seuralliseksi arvelemaansa piiriä ja rekisteröi NN:n kertoman hyvän jutun – sellaisen hienon, seurallisesti kerrotun jutun, jonka ”kertoja jättää persoonansa kokonaan taustalle”, eli ”seurallisen etiikan onnellisen tasapainon” saavuttavan jutun, ”jossa niin subjektiivisesti yksilöllinen kuin objektiivisesti sisällöllinen ovat sulautuneet täydellisesti toisiinsa puhtaasti seurallisen muodon palveluksessa” (Simmel 1999, 127) – niin kysyessään jutun kertomisen motiivia hänen pitäisi saada sen tyyppinen vastaus kuin ”No tietysti siksi, että seurassa olisi hauskaa”. Seurallisen piirin osallisten ja sosiologin *antama/hyväksymä* merkitys voivat yhtyä, koska

- osalliset pyrkivät sosiaalisessa toiminnassaan tieteen tahtoon asettamaan yhteiskunnan (vaikkeivät puhuisi yhteydestään yhteiskuntana);
- sosiologi puolestaan pyrkii sosiaalisen toiminnan tutkimuksessa käsittämään sen yhteiskuntaa asettavana (käyttäen yhteydestä juuri sitä nimeä).

Kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa ylimalkaankin osalliset kiinnittävät huomiota suhteeseensa sellaisenaan, esimerkiksi turvaavat sen jatkumista erilaisin kohteliaisuusmuodoin (ks. Sulkunen 1998, 155–156). Mutta kun analyysi pyrkii globaalin modernin tasalle, se tapaa sosiaalista toimintaa, joka pyrkii yleensä muuhun kuin interaktioon ja sosiaaliseen suhteeseen itseensä ja jonka subjektit eivät edes tiedä tai tule ajatelleeksi, että heidän toiminnassaan (vaikkapa journalistin journalistisessa toiminnassa) on kysymys myös *yhteiskunnan asettamisesta siinä ja silloin, kun toiminta tapahtuu*. Silloin osallisten ja sosiologin merkitykset ilmeisesti tulevat eroamaan. Mutta samalla nähdään, että sosiologian ydintehtävä alkaakin vasta seurallisten tai muutoin pienien tai intiimien, kasvokkaisen kanssakäymisen piirien tuolla puolen (pienet piirit eivät erityisemmin kaipaa sosiologiaa, osalliset kun tuntevat itse sosiaalisen toimintansa sosiologisen luonteen).

Simmelin resignaatio

Seurallisuus on siis puhdasta yhteiskunnallisuutta todellisena. Ajatus puhtaasta yhteiskunnasta on normatiivinen (puhdas ei tässä tarkoita niinkään likaisen vastakohtaa kuin yhteiskuntaa, joka on *pelkästään* sitä, ei mitään muuta kuin yhteiskunta). Seurallisuus näet luo, Simmel (1999, 120) sanoo, ”ideaalin sosiologisen maailman”, siis yhteiskunnan, joka on mitä yhteiskunnan sosiologisen idean mukaan pitääkin olla. Ajatus on tietystä mielessä turhautuva, sillä todellisuudessa seurallisuuden yhteiskunnallisuus on vain leikkiä: ”Se on leikki, jossa ’toimitaan ikään kuin’ kaikki olisivat tasa-arvoisia, *ikään kuin kukin aivan erityisesti kunnioittaisi kutakin toista.*” (Mt., 122.)

Toimitaan ikään kuin – unohtetaan leikin ajaksi, että todellisessa elämässä osalliset eivät ole tasa-arvoisia eivätkä erityisesti kunnioita toisiaan. Todellinen

yhteiskunta, se mikä on pienten ja keveiden seurapiirien tuolla puolen, ei siis voi olla sosiologisesti katsoen ideaalia; yhteiskunnan idean mittainen yhteiskunta olisi mahdollista vain leikkinä, seuraleikkinä. Tietäisimme, mitkä mitat yhteiskunnan pitäisi täyttää – mutta toteuttaa voisimme vain leikkinä. Tämä johtuisi siitä, että ”moderni elämä on objektiivisen sisällön ja asiavaatimusten ylikuormittamaa” (Simmel 1999, 121; seurallisuus olisi modernin elämän leikkivä kontrapunktiksi, koska näet ”seurallisessa piirissä jätämme pois kaiken sellaisen”: objektiivisen sisällön ja asiavaatimukset). Seurapiiri olisi yhteiskunta ideaalisena mutta leikkinä; sen ulkopuolelle jäisi moderni yhteiskunta todellisena mutta ideaalisesta vakaaksi jäävänä, siis vähemmän-kuin-yhteiskuntana ellei peräti ei-yhteiskuntana. Vain pienet piirit olisivat yhteiskuntia täydessä mitassa; suuret modernit kuvioit sosiologista naturalismia. Kuitenkin esimerkiksi Niklas Luhmann katsoo (1971; eikä hän ole yksin: esimerkiksi Beck 1999), että sosiologiassa on asianmukaista puhua vain maailmanyhteiskunnasta, *Weltgesellschaftista*, jossa osallisia ei ole enää vain miljoonia, vaan niitä on miljardeja.

Pienistä piireistä moderniin suureen yhteiskuntaan

Tulimme jo siihen, mihin oli tarkoitus: ideaan yhteiskuntatieteestä, joka tavoittaa yhteiskunnan (sen itsensä, puhtaan eli pelkän yhteiskunnan). Saman tien projekti uhkaa romahtaa: näyttää siltä, ettei tätä yhteiskuntaa voi ajatella globaalimodernin tasaisena. Toisin sanoen yhteiskuntaan yhteiskuntana sellaisenaan yltävä sosiologia ei löydä empiiristä yhteiskuntaa globaalimodernin tasalta, mitä sen yleinen relevanssi kuitenkin edellyttäisi.

Tästä umpikujasta pitäisi nyt päästä; ja luulen, että siitä päästään Simmelin itsensä avulla. Meillä on ensinnäkin sosiologisen tarkastelun periaate: yhteiskunnan konstituutio eli se, mistä yhteiskunta on rakentunut, on vuorovaikutusta. Lisäksi tiedämme seurallisuuden analyysin jälkeen jotakin siitä, mitä sosiaaliselta toiminnalta edellytetään (normiluettelo edellä jaksossa 5), että se asettaisi yhteiskuntaa yhteiskunnan idean mittaisena. Siinä Simmelin optiikan kaksi perustetta. Mitä modernin maailmanyhteiskunnan tutkiminen tässä optiikassa vaatii? Kaksi edellytystä on nähtävästi täytettävä:

Ensinnäkin pitäisi onnistua näkemään moderni tilanne interaktiivisesti rakentuneeksi. Kuinka siihen päästään? Kysyn näin: Minkä *voimasta* on maailmanyhteiskunta, jonka väkilukua ei lueta edes miljoonissa, vaan se lasketaan miljardeissa? ”Moderni maailma riippuu”, Anthony Giddens (1993, 446) sanoo, ”kaukana etäällä toisistaan olevien ihmisten välisestä jatkuvasta *kommunikaatiosta* eli vuorovaikutuksesta.” Sen taas mahdollistavat *kanssakäymisen modernit välineet*. Joukkoviestimet ovat näitä (rahan ja sen instituutiot, samoin vallan ja vallan instituutiot voi myös ajatella sellaisiksi; varmaan on muitakin mahdollisuuksia). Ne ovat mediuumeja, joiden kautta ihmiset voivat olla Giddensin tarkoittamassa interaktiossa modernin miljardiluokkaa olevan yhteiskunnan mittakaavassa. Idea on, että miljoonat eivät voi olla interaktiossa *suoraan*; mutta *mediuimien kautta* ne voivat niin, että siinä voi olla moderni maailmanyhteiskunta.

Toiseksi, jotta *toiminta, joka on yhtä kuin modernit kommunikaation ja kanssakäymisen välineet*, asettaisi yhteiskuntaa täydessä mitassa⁵ (ja olisi sosiologian taitoa/taidetta sosiologisen naturalismin vastakohtana), sen täytyy noudattaa sen luontoisia (mutta ei varmaan samoja) normeja, joita seuralliset piirit edellyttävät.

Näillä edellytyksillä voimme tutkia maailmanyhteiskuntaa yhteiskuntana Simmelin puhtaan sosiologian optiikassa: (1) Oletetaan yhteiskunnan rakenteeksi

mediumit, joiden toiminta merkitsee interaktiota modernin yhteiskunnan mittakaavassa, (2) niin että tietyt ehdot täyttäessään niiden välittämä interaktio voi lähestyä ideaalia yhteiskunnallistumista.

Klaus Sondermannin kanssa tekemässäni tutkimuksessa *Sanomalehden yhteiskunta* (Pietilä & Sondermann 1994) lähestyn modernia yhteiskuntaa tutkilla vuorovaikutusta edellä hahmotellun mediumteorian mielessä. Perusajatus on, että sanomalehti on medium, joka välittää kahden kohtion välillä:

– Yhtäällä *toimijat* (ihmiset, ryhmät, joukot, organisaatiot, laitokset ja sen sellaiset), jotka esiintyvät roolissa tai toisessa sanomalehden julkisuustilassa tarkemmin tai epämääräisemmin tunnistettuina (esimerkiksi *Helsingin Sanomien* ensimmäisellä uutisivulla 14.5.2003: Hannu Taanila, Päivi Istala, valtio, kahdeksan ansioitunutta tiedonjulkistajaa, *Helsingin Sanomat* itse, toimittajat Anssi Miettinen ja Tuomo Pietiläinen, Sonera, Tony Blair, eronnut ministeri ja niin edelleen; useita tuhansia, ja joka päivä uusi sortimentti).

– Toisaalla *yleisö* (lehden lukijakunta). Juuri mainitulla lehdellä on voinut olla runsaat 1.100.000 lukijaa (Kansallisen Mediatutkimuksen 2002 perusteella arvioiden).

– Kolmanneksi toimijoiden ja yleisön välissä niiden keskinäisenä siteenä ja kontaktina *medium*: sanomalehti. Tarkoitan yksinkertaisesti, etten tietäisi mitään Taanilan ja kumppanien asioista tai olemassaolostakaan ilman lehteä; ne puolestaan eivät tiedä lehdenkään avulla minusta mitään, mutta ne tietävät tai aavistavat asioidensa tulleen lehden miljoonayleisön tietoon. Ja kaikki tietävät näin olevan laita.

Tutkimuksessa muunsimme lehden tekstin lehden välittämiksi interaktioiksi (ehdon 1 mukaisesti), joiden ideaalisuus, vaikkapa interaktioiden vastavuoroisuus (operaatiot "toimijat→lehti→yleisö" eli lehti informaation välittäjänä, suhteessa operaatioihin "yleisö→lehti→toimijat" eli lehti esimerkiksi kysymässä yleisönsä puolesta) voitiin karkeasti arvioida (ehdon 2 mukaisesti).

Yhteiskuntaan kohdistuvan tutkimuksen käytännöllinen merkitys

Edellä hahmottelemani yhteiskuntatiede on normatiivista ja sisältää ajatuksen, että yhteiskunta on ihmisten itsensä tekoa ja *sellaisena myös tehtävissä* ellei yhdellä niin sitten toisella tavalla. Normatiivisuus herättää helposti pelkoa ja aversiota kuten Zygmunt Baumanissa, jonka kammoama *legislator* sinkoaa "sotaisan, tinkimättömän ja itsevarman manifestin, joka alistaa sosiaalisen organisaation ja yksilön käyttäytymisen universaalisti sitoville periaatteille" (Bauman 1992, 11).⁶ Ehkä olen juuri *legislator* koettaessani ulottaa Simmelin ideaalin yhteiskunnan idean seurallisten piirien yli globaaliin moderniin esimerkiksi joukoviestinnän kautta? Kierrän kysymyksen yhteiskunnan käsitteen ympärille.

Allardtin yhteiskuntatieteeltä odottamien "yhteiskuntaa koskevien hahmotelmien" tuottaminen olisi turhanpuoleista puuhaa, ellei yhteiskuntaa nähdä ihmisten toiminnasta riippuvana. Jos se kuitenkin nähdään niin, siis jossakin mielessä tehtynä, saadaan saman tien aksiologia: Kuten mikä tahansa ihmisten tehtävissä oleva yhteiskuntakin voidaan tehdä *enemmän tai vähemmän*, paremmin tai huonommin, ideansa mukaisesti tai siitä vakaaksi jäävänä (tätä ei muuta se, että voi olla erilaisia yhteiskunnan ideoita ja ideaaleja). Toisin sanoen yhteiskunnan idea – ideana jostakin, joka voidaan toteuttaa enemmän tai vähemmän, paremmin tai huonommin – on jo arvokäsité.⁷

Näin on yleisesti. Oli kysymys mistä hyvänsä, minkä ihmiset voivat tehdä käytännöllisessä toiminnassaan, arvottava/normatiivinen näkökohta tulee mukaan.

Aulis Aarnio ja Aleksander Peczenik (1996; taustana Alexy 1985) määrittelevät arvon ideaaliksi, joka voidaan "täyttää tietyssä mitassa, enemmän tai vähemmän". Simmelin yhteiskunta on mahdollista toteuttaa, tehdä tai saada aikaan tietyssä mitassa, enemmän tai vähemmän.

Jos nyt yhteiskuntakin on tehtävissä, ketkä sen tekevät? Keiden pitäisi tehdä? Kuinka niiden pitäisi toimia?

Puhtaan eli pelkän yhteiskunnallisuuden ideansa mukaisesti Simmel katsoo, että tietyillä edellytyksillä voimme ainakin ajatella "niin sanoakseni ei täydellistä yhteiskuntaa, vaan täydellisen yhteiskunnan" (Simmel 1999, 65). Mistä "täydellisessä yhteiskunnassa" on kysymys? Simmelille yksilön sosiaalisen olemassaolon a priori edellytys

on, että hänen yksilöllinen olemisensa ja sitä ympäröivät sosiaaliset piirit vastaavat läpikotaisin toisiaan, että hänen persoonallisesta sisäisestä määräytyvä erityisyytensä täyttää kokonaisuuden elämää yhdentävän välttämättömän funktionsa – mutta sikäli kuin hän ei toteuta tätä a prioria tai sitä ei ole hänelle toteutettu, hän ei ole yhteiskunnallistunut eikä yhteiskunta ole sitä aukotonta keskinäisvaikutusta, jota sen käsite sanoo sen olevan (Simmel 1999, 65).

Ihminen on siis yhteiskunnallistunut – hänen "yksilöllinen olemisensa ja sitä ympäröivät sosiaaliset piirit vastaavat läpikotaisin toisiaan" – kun hän on löytänyt erityisyytensä vastaavan paikkansa. Kun näin on yleisesti, yhteiskunta on "sitä aukotonta keskinäisvaikutusta, jota sen käsite sanoo sen olevan".

Kuinka maailmanyhteiskunta voi olla aukotonta keskinäisvaikutusta, *Wechselwirksamkeitia*? Tästä oli jo puhe, kun kysyin, minkä voimasta on maailmanyhteiskunta: modernien interaktiivälineiden (joukkoviestinnän ja muiden samantyyppisten mediumien) voimasta. Miljoonat eivät voi olla interaktiossa suoraan; mutta mediumien kautta voivat. Riippuu välineistä, ovatko ne todellisuudessa. Välineet puolestaan eivät ole muuta, kuin mitä ne ihmiset, jotka aineellisten ja kulttuuristen resurssiensa kanssa ovat yhtä kuin välineet, tekevät ja toimittavat niissä tehtävissään, joista mediumit rakentuvat. Mediumteorian maalin pitäisi nyt olla selvästi näkyvissä:

Tarkoitus on osoittaa, ettei yhteiskuntaan tähtäävän yhteiskuntatieteen tarvitse merkitä Baumanin lainsäätäjaintellektuaalia, joka sinkoaa "sotaisan, tinkimättömän ja itsevarman manifestin" yhteiskunnan tekemiseksi, tavoittelee "'rationaalialia hallitusvaltaa' – globaalialia hallintoa, joka kohdistuu yhteiskuntaan kokonaisuudessaan", "luo ja ylläpitää oloja, jotka suosivat 'hyvää' käyttäytymistä ja karsivat tai estävät 'huonon'" (Bauman 1992, 10). Lainsäätäjaintellektuaali haluaa, että yhteiskunnan tekemistä johdetaan; siksi se haluaa valtion. Mediumteoria näkee maailmanyhteiskunnan muodostuvan välitetyssä interaktiossa. Siihen tarvitaan *mediumeja*, joiden tehtävä ei ole johtaa yhteiskunnan rakentamista, vaan saattaa kompleksinsa osapuolet keskinäiseen kanssakäymiseen – interaktioon saattaminen on yhtä kuin välineen matkaan saattama yhteiskunnallistuminen. Mediumteoria tähtää yhteiskuntaan sellaisena ihmisten keskinäisen elämän järjestyksenä, joka ei ole karannut mediumeissa välitystä toimittavien, siten yhteiskuntaa asettavien ihmisten (sellaisien kuin journalistien) käytäntöjen, tietojen ja toiminnan ulottumattomiin. Ketään teoria ei sulje ulos. Mediumvälitteinen yhteiskunnan muodostus toteuttaisi näet *itsesuhteen*; esimerkkinä sanomalehti, jossa sen "väestö" lehden lukijakunnaksi yhdenyteenä kohtaa itsensä kaikenlaisiksi toimijoiksi eriytyneenä ja myös toisinpäin. Mutta yhteiskuntaan ja vain siihen tähtäävä toiminta – itsesuhteen kahden puolen kohtaamisen toteuttaminen – olisi mediumeja toimittavien ihmisten spesiaaliala.

Viitteet

- 1 Ilmaistuina käsite-erottelut ja ajatuskehukset epäilemättä ovat yhteiskunnallista todellisuutta. Mutta ovatko ne yhteiskunta? Laadullinen tutkija sanoo: "Yhteiskunta on [...] kertomuksessa" (Vilkkonen 1990, 82). Minä sanoisin, että kertojan kuva, kuvaus, idea tai konstruktio yhteiskunnasta on hänen kertomuksessaan.
- 2 Antropologit ovat tutkineet vieraita kulttuureja, joissa tutkijalle ei ole heti ja ilman muuta selvää, mistä hänen kohtaamisensa tilanteissa ja käytännöissä on kysymys, keitä läsnäolijat ovat, missä asemissa ja keskinäisissä suhteissa he ovat ja niin edelleen. Silloin tulkinta saattaa edetä kielellisistä ilmauksista sosiaalisiin suhteisiin ja yhteiskuntaan.
- 3 Sosiaalinen tarkoittaa yksin olevan, yksin olemisen vastakohtaa. Collinsin sanakirjan (1992) ensimmäinen merkitys adjektiiville *social* on, että laatu on ominainen oliolle, joka "elää yhteisössä tai elää mieluummin yhteisössä kuin yksin". Sosiaalinen, siis ei-yksin-oleva, on eräässä mielessä suoranaisten vastakohta sille, mitä merkitys on. Yleisinkin, yhteisinkin merkitys on merkitys tulkitsijan tietoisuudessa; tulkitsija on kuitenkin yksin tulkintansa ja merkityksensä kanssa. Pikemmin ilmaus kuin merkitys on hänen kontaktinsa toisiin.
- 4 Siis jotta juuri nuo sanat rakentaisivat sosiaalista todellisuutta eivätkä ne X:n ja muiden ihmisten muut teot ja toimet, joita se asiantila edellyttää, että X ylimalkaan voi sanoa tai tulee sanoneeksi jotakin muillekin kuin itselleen (niille muille, jotka taas on edellytettävä, että X:ää voisi sanoa poliitikoksi).
- 5 Simmelille yhteiskunta on tietystä mielessä kvantitatiivinen. Hän näet sanoo, että "jokin joukko yksilöitä voi olla yhteiskunta enemmän tai vähemmän: aina kun ilmenee synteettisiä muodostumia, jakaudutaan puolueiksi [jne.], – aina silloin kyseisestä ryhmästä tulee enemmän 'yhteiskunta' kuin se oli sitä ennen" (Simmel 1999, 27; kursivoitin minun).
- 6 Baumanin (1992, 1–25) näkökulmasta on hybris kuvitella, että ihmiset voisivat tehdä mitään niin mutkikasta ja hienosäikeistä kuin yhteiskunta. Hän pilkkaa lainsäätäjien "modernia vimmaa piirrellä 'oikeudenmukaisen yhteiskunnan' malleja" ja heidän "intoaan kirjoitella reseptejä sellaisen toteuttamiseksi" (Bauman 1998, 171). Kahdenkymmenen vuoden puolistavien kokeilujen jälkeen Bauman tyytyy merkitykseen ja tulkitsijoihin (interpreters).
- 7 Sosiologeille aksiologia tuottaa hienoisia vaikeuksia. Esimerkinä Immanuel Wallerstein (1996), joka antaa eräälle esitykselleen otsikon "Social Science: the Quest for a Just Society". Jos otamme yhteiskunnan arvona itsessään, Wallerstein menee askeleen liian pitkälle. Riittäisi nimittäin sanoa: Social science: the quest for just a society.

Kirjallisuus

- Aarnio, Aulis & Aleksander Peczenik (1996)
On values. Universal or Relative? *Ratio Juris* 9:4, 321–330.
- Alasuutari, Pertti (1996)
Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Pertti (1993/1999)
Laadullinen tutkimus. 3. painos. Tampere: Vastapaino.
- Alexy, Robert (1985)
Theorie der Grundrechte. Baden-Baden: Nomos.
- Allardt, Erik (1999)
Yhteiskuntatieteet yhteiskunnassa ja yliopistossa. Teoksessa Mikko Lahtinen (toim.) *Yhteiskunta ja yhteiskuntatieteet*. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan juhla-kirja. Tampere: Tampere University Press, 29–46.
- Bauman, Zygmunt (1992)
Intimations of Postmodernity. London & New York: Routledge.
- Bauman, Zygmunt (1998)
What Chances of Morality in Times of Uncertainty? *Associations* 2:2, 161–173.
- Beck, Ulrich (1999)
Kosmopoliittinen perspektiivi. Toisen modernin sosiologiasta. *Suom. T. Ylä-Anttila. Tiede & edistys* 24:3, 177–199.
- Castoriadis, Cornelius (1997)
Magma. Tutkielmia yhteiskunnan imaginaarisista instituutioista. Helsinki: Tammi.
- Collins (1992)
Collins English Dictionary and Thesaurus. Version 1.0. WordPerfect ja HarperCollins Publishers.
- Elias, Norbert (1970/1986)
Was ist Soziologie? 5. painos. Weinheim ja München: Juventa Verlag.

- Frisby, David (1987)
The Ambiguity of Modernity: Georg Simmel and Max Weber. Teoksessa Wolfgang J. Mommsen & Jürgen Osterhammel (toim.) Max Weber and His Contemporaries. London, Boston & Sydney: Allen & Unwin, 422–433.
- Giddens, Anthony (1993)
Sociology. 2. painos. Cambridge: Polity Press.
- Joas, Hans (1989)
Die Klassiker der Soziologie und der Erste Weltkrieg. Teoksessa Hans Joas & Helmut Steiner (toim.) Machtpolitischer Realismus und pazifistische Utopie. Krieg und Frieden in der Geschichte der Sozialwissenschaften. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 179–210.
- Jokinen, Arja, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (1993)
Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Kansallinen Mediatutkimus (2002)
Lukijatiedot 2002. <http://www.levikintarkastus.fi/KMT/Lukijatiedot%202002.pdf> (linkki tarkastettu 15.5.2003).
- Kantola, Anu, Inka Moring & Esa Väliaverronen (1998)
Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Luhmann, Niklas (1971)
Die Weltgesellschaft. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie LVII:1, 1–35.
- Luhmann, Niklas (1999)
The Concept of Society. Teoksessa Anthony Elliott (toim.) The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory. Malden/USA ja Oxford: Blackwell, 143–155.
- Pietilä, Kauko & Klaus Sondermann (1994)
Sanomalehden yhteiskunta. Tampere: Vastapaino ja Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Rinne, Antero (1954)
Sosiologian pääpiirteet. Porvoo: WSOY.
- Schroer, Markus (1997)
Individualisierte Gesellschaft. Teoksessa Georg Kneer, Armin Nassehi & Markus Schroer (toim.) Soziologische Gesellschaftsbegriffe. Konzepte moderner Zeitdiagnosen. München: W. Fink, 157–183.
- Simmel, Georg (1999)
Pieni sosiologia. Suom. Kauko Pietilä. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Sulkunen, Pekka (1987)
Johdatus sosiologiaan. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- Sulkunen, Pekka (1998)
Johdatus sosiologiaan. Käsitteitä ja näkökulmia. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- Wallerstein, Immanuel (1996)
Social Science: The Quest for a Just Society. Opening lecture, Sosiaal-wetenschappelijke Studiedagen, April 11, 1996. Amsterdam, SISWO (Netherlands Universities Institute for Coordination of Research in Social Sciences).
- Vilkko, Anni (1990)
Omaelämäkertojen analysoiminen kertomuksina. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 81–98.